

AHMED VEFİK PAŞA VE ATASÖZLERİMİZ

Bahriye ÇERİ*

Bilindiği gibi Tanzimat dönemi, Batıdan örnek bir kültür modeli alınmaya çalışıldığı, yoğun bir kültürel kimlik arayışı yaşandığı bir dönemdir. Devrin aydınlarının bu konuda çeşitli önerileri vardır. Ahmed Vefik Paşa, devrin aydınları arasında kültür veya Batılılaşma konusunda açıkça fikirlerini beyan etmemiştir. Ancak onun ortaya koyduğu eserler, Türk toplumuna "kültürel model" konusunda verdiği cevabın ya da önerinin adetâ birer halkasını oluşturur. Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl işte bu nedenle oldukça önemli bir eserdir. Ahmed Vefik Paşa, dil, tarih ve folklor alanında verdiği eserlerle Türk kültürünü tespit etmeye çalışmıştır. Bize göre Ahmed Vefik Paşa Batılılaşmanın ancak tespit edilen bu kültür üzerine yapılacak eklenmelerle gerçekleşmesi gerektiği düşüncesindedir. Batıdan eklenmesi gerekenleri ise onun yaptığı çeviri eserlerin arkasındaki fikir cephesinde bulmak mümkündür. Adaptasyonlarının senteze ulaşmış bir zihniyeti temsil ettiğini de burada ifade etmeliyiz.

Ahmed Vefik Paşa Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl adlı eserini 1268 (1852) de yayınlamıştır. Başlığının altında "Atalarsözü" ifadesi bulunan bu eserde Ahmed Vefik Paşa'nın adı ve eserin baskı tarihi yoktur. Bu nedenle Ahmed Mithat Efendi'ye ait olan 1871 tarihli Türk-i Durûb-ı Emsâl adını taşıyan eser Vefik Paşa'ya mal edilmiş ve Vefik pa-

şa'nın 1871'de Atalarsözü'nü yayınladığı düşünülmüştür(1). Oysa Ahmed Vefik Paşa'nın, Ahmed Vefik Paşa Merhûmun Kütüphane Defteridir, Catalogue de la Bibliotheque de Fau Ahmed Vefik Paşa, adlı eserde Nu. 697'de bu eser, Durûb-ı Emsâl-ı Osmaniye olarak gösterilmiş, İstanbul'da 1852'de basıldığı kaydedilmiştir. Ayrıca Ahmed Midhat Efendi'ye ait olan tarihsiz ve yazarının adı belli olmayan Türk" Durûb-ı Emsâl adlı eserin, E.J. Davis tarafından İngilizceye yapılan tercümesinde bu eserin Ahmed Midhat Efendi'ye ait olduğu belirtilmiştir.

Atasözleri ve deyimler sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, ahlâk, folklor yönleriyle inceleme konusu olabilecek türlerdir. Ahmed Vefik Paşa'nın Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl adlı eseri bütün bu yönleriyle incelenmelidir. Biz çalışmamızda konumuz dışında olduğu için böyle bir incelemeye girmedik. Biz Ahmed Vefik Paşa'nın bir Atalarsözü eserinin arkasındaki zihniyeti ve bu Atalarsözü kitabının devir üzerindeki etkilerini araştırdık.

Şinasi "Durûb-ı Emsâl ki hikmetü'l'avamdır. Lisanından sâdir olduğu milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder" (Şinasi 1851) demektedir ki ata sözlerinin en önemli yönlerinden birine işaret etmektedir. Atasözleri halk felsefesini içerir ve o milletin fikirlerinin mahiyetini gösterir. Ahmed Vefik Paşa'nın Atasöz-

leri kitabı oluşturması bilinçli bir şekilde Türk halk kültürünü tespit etmek istediğini gösterir. Ahmed Vefik Paşa bu atasözlerini ve kitabında yer verdiği deyimleri hem Lehçe-i Osmân'de hem de tiyatrolarında oldukça sık kullanmıştır. Ahmed Vefik Paşa'dan önce bu konuda yapılmış çalışmalara kısaca değinmek Vefik Paşa'nın çalışmasının önemini daha da belirginleştirir kanısındayız.

Tanzimat'a gelinceye kadar atasözlerimizizin toplanması konusunda ciddi" çalışmalar yapılmamıştır. Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lügat-it Türk adlı eserinde 266 atasözü bulunmaktadır (Yazıksız 1922: 153).

Türk Dil Kurumu tarafından 1936'da Velet İzbudak'ın açıklamalarıyla yayınlanan 1480 tarihli atasözleri kitabı Mevlânâ Şemseddin adlı bir tıp bilginine aittir. Eserde 698 atasözü bulunmaktadır. Bundan sonra 1722'de yazılmış Ahmed Nazif Efendi'ye ait Ukud-ül Leâl fi Tercemetil Emsâl adlı eser gelir. Bu eserde 100'e yakın atasözü vardır. Hıfz"nin 1846 (H. 1262)'daki eserinden sonra Ahmed Vefik Paşa'nın eseri gelmektedir. Türk atasözlerinin ilk kaynakları araştırıldığı takdirde Orhon kitabelerine kadar dayanır. Bu atasözlerinde mill" kültürümüzü görmek mümkündür. Tanzimat devrine gelinceye kadar ihmal edilmiş olan bu konunun Ahmed Vefik Paşa tarafından ele alınışı Vefik Paşa'nın önemini bir kez daha gözler önüne serer. Ahmed Vefik Paşa'nın bu eseri bizim için iki yönden önem taşır. Birincisi bu eser Vefik Paşa'nın fikir dünyasının tespit edilmesi noktasında önemli bir halkayı oluşturur. İkinci önemli yönü ise Vefik Paşa'nın bu eserle halkbilimi çalışmalarını başlatmış olmasıdır.

Ahmed Vefik Paşa'nın Muntehâbât-ı

Durûb-ı Emsâl adlı eserinin oluşumunda öncelikle O'nun Türkçülük fikri etkilidir. Tanzimat döneminde aydınların bir kısmı Batıcılık bir kısmı Osmanlılık bir kısmı da İslâmıcılık görüşünü benimsemişti. Ahmed Vefik Paşa ise Türkçülük görüşünü benimseyen hattâ Türkiye'de bu görüşü başlatanların ilki olmuştur. Ahmed Vefik Paşa'nın bu görüşünü eserlerinden ve hayatından tespit etmek mümkündür. Ahmed Vefik Paşa bir kültürün modeli alınmadan önce kendi iç dinamiklerinin, kendi tarihlerinin ve kültürlerinin tespit edilmesi gerektiğinin farkındadır. İkinci olarak Ahmed Vefik Paşa'nın Batıdaki folklor çalışmalarından haberdar olmasının bu eserin ortaya çıkışında önemli bir faktör olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Ahmed Vefik Paşa'nın Muntehâbât-ı Durûb-ı Emsâl adlı eserinin ortaya çıktığı tarihler Batıda folklor çalışmalarının ivme kazandığı bir devredir. 19. yy da birçoğ Asya ve Afrika ülkesi için olduğu gibi Türk tarihini, Türk dilini ve Türk kültürünü araştıranlar Avrupalı ve Amerikalı idi. Edward Said'in 'Oryantalizm Sömürgecililiğinin Keşif Yolu' adlı eserinde belirttiği gibi bu, doğuya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için batının bulduğu bir yoldu (Said 1995: 16-21). Ahmed Vefik Paşa uzun süre Avrupa'da kalmış batılının bakış açısını çok iyi tanıyan bir aydın olarak kendi kültürünün unsurlarını kendisi tespit etme yoluna gitmiştir. Ahmed Vefik Paşa'nın Muntehâbât-ı Durûb-ı Emsâl adlı eserle kendi kültürümüzü en doğru şekilde kendimizin tespit edebileceğine dikkat çektiğini söyleyebiliriz.

Ahmed Vefik Paşa'nın bu eseri onun görüşünü vermesi açısından önemli olduğu kadar bir bilim adamı ve halkbi-

limci olduğunu da gösterir. Dursun Yıldırım Türk Folklor Araştırmalarının gelişme devrelerini şu şekilde sınıflamaktadır. 1- Örtülü Devre: 1839-1908 2- Türkçü Devre; 1908-1920 3- Sentezci Devre: 1920-1938 4- Dergici Devre: 1939-1966 5- Bilimci Devre: 1966'dan günümüze kadar.

Örtülü Devre'de folklor ne bir bilim dalı ne de kelime olarak açıkça ifade edilmez. Ziya Paşa "Şiir ve İnşa" adlı makalesinde bu örtüyü aralamak istese de daha sonra kanaatlerini değiştirmek suretiyle bundan vazgeçtiği görülür. Macar âlimi Ignace Kunoş'un hatıralarından anladığımıza göre Ahmed Vefik Paşa da Avrupa'daki folklor çalışmalarından haberdardır. Fakat o da hiçbir şekilde folklor adını veya fikrini sözkonusu etmez. Ancak, o, adını zikretmeden çalışmalarında Türk folklor ürünlerinden bol bol yararlanır (Yıldırım 1991: 13).

Ignace Kunoş Türk Halk Edebiyatı adlı çalışmasında daha öğrenci iken öğretmenine Türk milletinin halk edebiyatı olup olmadığını sorar ve yok cevabını alır. Ahmed Vefik Paşa'nın Atalarsözü, Nasreddin Hoca Fıkraları'nın Türklerin halk edebiyatına örnek sayılıp sayılmayacağını sorunca da işte Türklerin halk edebiyatı o kadar cevabını alır.

"-Efendim, 'Osmanlı Lisânı' niçin Türkçe değil? Acaba Türk halkı o kadar okumuş, o kadar mektep görmemiş mi ki, Arabiye ve Farisiye (Farsçaya) âşına olmasın?... diye sordum.

Öğretmen:

Oğlum, dedi. Osmanlıların iki türlü dili vardır. Biri, dediğin gibi, okumuşların, efendilerin üç dilden mürekkep lisânı; biri de halkın yâni, okul görmemişlerin dili...

Ahalinin (halkın) söylediği, halkın

konuştuğu dil, acaba benim şekercinin dili mi diye düşündürken, öğretmen:

Halk dilinde Arapça ve Farsça kelimeler pek çok olmadığından başka cümleler de kısadır; lâkin, bilmiş ol ki, avâmın (halkın) bu kaba dedikleri dilinin Türkler arasında çok itibarı yoktur.

- Acaba, niçin böyle? dedim.

- Halkın dili olduğu ve içinde Arapça, Farsça kelimeler bulunmadığı, hâsılı sırf Türkçe olduğu için... cevabını aldım.

Üstâdın bu sözlerini vakı'a anladım-sa da, yine iyice kavrayamadım.

- Efendim, dilin kabalığı neden olur? insanların kaba olması akla gelirse de dilin kabalığı hiç olur mu? deyince, üstat:

- Osmanlıların görüşü üzere olabilir... dedi. Meselâ; Arapça "leyl -ü nihâr" yahut Farsça "rûz u şeb" diyeceğine gece-gündüz yazarsan kabaca yazmış olursun...

Yine anlayamadım ve:

- Fikrimce, gece ve gündüz ibaresi daha güzel, daha incedir... dedim.

Öğretmen -vakı'â, öyle amma, Üstânbül kalem erbâbının (yazarlarının) görüşüne göre öyle değildir. Onlarca Arapça deyimler, Farsça izâfetler daha ziyade makbul ve hoştur; hem de edebiyat diline daha yakışıyormuş...

Edebiyat sözünü iştir iştirmez, yine deryâ-yı tefekküre sordum.

Öğretmen;

- Bildiğime göre, pek yok! dedi.

Ben;

- Ya, Ahmed Vefik Paşa'nın "Atalar sözü" denilen mecmuası, ya Nasreddin Hoca'nın bütün dünyada ünlü ve bütün Batı dillerine çevrilen "Letaif'i halk edebiyatı sayılmaz mı? diye sordum.

- Üste Türklerin halk edebiyatı bu kadardır. Başkasını bilmiyorum... cevabını verdi" (Kunoş 1978: 22-23).

Ahmed Vefik Paşa Osmanlı dilinin mill" bir dil olmadığını eski şâirlerle bilginlerin Faris" veya Arab" edebiyatlarının tesiri altında dilimizi onların diline uydurmaya çalıştıklarını halbuki Türk dilinin güzelliği ve zenginliğinin şüphe götürmez olduğu bunun en güzel örneğinin de kendi Atalar Sözü ve Molyer çevirilerinde olduğunu söylemektedir.

"Bir tavsiye mektubum daha vardı... O da Ahmed Vefik Paşa adına... Adı geçen "Lehçe-i Osmani"nin sayın yazarıdır. Paşanın kim olduğunu, o eserlerinin, tercümelerinin şöhretini zaten önceden öğrenmiştim. Bir gün erkenden kalkıp, Boğaziçi'nin bir dilenci vapuruna binerek Paşa'nın oturduğu Rumelihisarı'na gittim.

Paşa'nın köşkü tepede imiş... Üsmi köşk ama, saraya benzer bir bina idi. Oraya giderek Vambéry'nin mektubu vasıtasıyla Paşa'nın huzuruna çıktım. Geniş kütüphanesinde Avrupa tipi bir koltuk sandalyede oturup beni öyle sevimli bir surette kabul etti ki, âdetçi mahcup kaldım.

Paşa'nın davranışı şahane, bakışı merdane (yığıtçe) yüzündeki zekâvet, sözündeki kerâmet bana öyle tesir etti ki, kırküç yıl geçtikten sonra hayali hâlâ gözümün önünden gitmez. Niyetimi, ziyaretimin sebebini anlatırken, nazik bir şekilde;

- Demek ki Avrupa şarkiyatçıların sırasında yer bulmak niyetindesin, âferin sana âferin! dedi.

Ben- o muradıma ermeden önce Türkçe öğrenmeliyim "folklor" dedikleri edebiyatın türlü türlü izlerini arayıp bulmalıyım.

Paşa- çok arayacak olursan, zahmetlerden çekinmezsen elbette nâil olursun. Acaba şimdiye kadar bu yolda tecrübelelerin var mı?

Paşa'nın bu sorusu üzerine, Rume-

li'de toplamış olduğum türküleri mendilimden çıkarıp birer-birer okudum. Bu halk şiirleri sayın bilginin çok hoşuna gitti.

- Ha, dedi, benim de fikir aldığım parçalar bunlardır... Yolun doğrusunu artık buldun. Bu yoldan hiç sapma.

- Lehçe'nizde avâm lûfatları bol bol bulunuyor... deyince, Paşa:

- Vay! Benim Lehçe'mi gördün mü? diye sordu.

Ben- Yalnız görmek değil, hâttâ okudum bile... Hemen iskemlesinden kalkıp, Lehçe'sinin güzel ciltlenmiş bir nüshasını aldı ve bana hediye etti.

Paşa- Lehçemde bulunmayan avâm lûgatlerine (halk dilindeki sözlere) rast gelip yazarsan, kitabımı tamamlamış olursun.

Ben- Memnunlukla... diyerek, kendilerine teşekkür ettim.

(...)

Türkü söylenmesi biter bitmez.

- Efendim bu öyle adı türkülerden değil... âdetâ bir "Ballad"a benziyor. Bunun gibi beyitler Batı edebiyatında bile az bulunur... dedim.

Paşa- Ben de bilmiyordum başkasını... işittiğim yalnız bir tanedir. Dediğin Ballad'lar zaten fâciâ olduktan başka, karşılıklı konuşmaları da vardır.

Paşa hazretleriyle "Türkü" gibi beyitler üzerine uzunca konuşma açıldı.

Paşa- Batı "avâm" edebiyatı'nın en çoğundan benim de haberim var ve bunlara dair eserler de kütüphanemde mevcut... diyerek birtakım dergiler gösterdi.

Ben- Öyle ise, Üslâm memleketlerinin çoğunda niçin bunun gibi eserler yok?

Paşa- Bunun bir çok sebepleri vardır. En başkası, bizim Osmanlı dilinin mill" bir dil olmaması, eski şâirlerle bilginlerimizin ya Far"s" veya Arab" edebiyatlarının tesiri altında dilimizi onların

diline uydurmaya çalışmalarıdır. Şarkı, gazel ve bunun gibi şiirlerimiz, en fazla Arap ile Acem (Üran) şairlerinin taklidi... gitgide öyle bir Osmanlı dili meydana gelmiş ki, söylenilen dilden gittikçe ayrılmış...

Ben- Halbuki, Türk dilinizin tabii güzelliği ve zenginliği var.

Paşa- Şüphe mi var... bir de bunu ispat için işte benim "Atasözü" dedikleri kitabım. Üste benim Molyer (Molie're) oyunlarının tercümesi... ve daha bunun gibi birkaç eser" (Kunoş 1978: 40-44).

Buradan Vefik Paşa'nın Türk dilindeki atalar sözünü tespit etmesinin ne kadar bilinçli bir çalışma olduğunu görmek mümkündür.

XIX. yy'da folklor milliyetçilik hareketlerinin besleyici kaynağı rolündedir. Osmanlı Ümparatorluğu içinde yaşayan Balkan milletleri bu fonksiyondan bağımsızlık mücadelelerinde yararlanmaktaydı. Oysa, Osmanlı Ümparatorluğu ülkenin bütününi korumak, parçalanmayı önlemek için bu sıralarda "Osmanlılık" ve "Üslâmcılık" ideolojilerinden medded ummaktaydı ve imparatorluk içinde milliyetçilik hareketlerini teşvik edici yaklaşımlardan kaçınmaktaydı. Dolayısıyla, o sıralarda milliyetçilik hareketlerinin besleyici kaynağından açıkça söz etmek mümkün değildi (Yıldırım 1991: 13-14). Ahmed Vefik Paşa'nın "folklor" biliminden haberdar olduğunu ancak yukarıdaki sözü edilen kaygılardan açıkça bunu ifade etmediğini söyleyebiliriz. Ayrıca Vefik Paşa'nın halk kültürünü tespit etmesinin onun Türkçü düşüncesinin bir parçası olduğunu tekrar vurgulamalıyız.

Ahmed Vefik Paşa Muntehabât-ı Durûb-ı Emsâl adlı eserinde Atasözlerini alfabetik olarak sıralamıştır. Ancak Ahmed Vefik Paşa'nın eserinde deyimle-

ri, büyüklerin sözlerini tekerlemeleri ve atasözlerini karışık olarak verdiği gözlenir.

Ziya Gökalp, Türkleşmek İslamlaşmak, Muasırlaşmak adlı eserinde Ahmed Vefik Paşa'nın Muntehabât-ı Durûb-ı Emsâl adlı eserinde kavım isimler hizasında birtakım münasebet-siz tavsifler olduğunu söylemekte, bunların Şehr"lerden geçtiğini belirtmektedir. (Gökalp 1976: 44) Ahmed Vefik Paşa'nın o döneme kadar hiç de makbul olmayan Türk adını ve Türk milletini anlatan atasözlerini eserine alması O'nun bilimsel anlayışını gösterir. Çünkü Ahmed Vefik Paşa tarih, dil ve folklor çalışmalarıyla Türk adının gerçek değerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Gökalp, Ziya Türkleşmek, Üslâmlaşmak, Muasırlaşmak Haz. Übrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Yay. Ank. 1976
- Kunoş, Ügnacız Türk Halk Edebiyatı Haz. Tuncer Gülensoy, Tercüman 1001 Temel Eser, Üst. 1978
- Said, Edward Oryantalizm Çev. Neziha Uzel, Ürfan Yayınevi, Üst. 1995
- Şinasi Dçrub-i Emsâl-i Osmâniyye Üst. 1885 (2. Baskı)
- Yazıkız, Necip Asım "Eski Savlar" İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Üst. 1338 (1922), Sayı: 2, s. 153
- Yıldırım, Dursun "Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri" Millî Folklor 1991, Guz: 11, s. 13

NOTLAR:

- * Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi
- 1 Ömer Faruk Aktın Türkiye Diyanet Vakfı Üslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı Ahmed Vefik Paşa maddesinde Ahmed Midhat Efendi'ye ait 1871 tarihli Türk-i Durûb-ı Emsâl-i Ahmed Vefik Paşa'nın eseri olarak göstermiştir. Türkiye Diyanet Vakfı Üslâm Ansiklopedisi C.2, Üst. 1989